

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za informacijske znanosti

Ana Jurasović

Društveno čitanje u mrežnom okruženju

Završni rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Jelena Lakuš

Komentor: dr. sc. Snježana Stanarević Katavić

Osijek, 2018.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za informacijske znanosti / Katedra za upravljanje knjižnicama i
organizaciju informacija

Studijski program jednopredmetnog i preddiplomskog studija Informatologije

Ana Jurasović

Društveno čitanje u mrežnom okruženju

Završni rad

Područje društvenih znanosti, polje Informacijske i komunikacijske znanosti,
grana knjižničarstvo

Mentorica izv. prof. dr. sc. Jelena Lakuš

Komentorica dr. sc. Snježana Stanarević Katavić

Osijek, 2018.

SADRŽAJ

SAŽETAK.....	4
1. UVOD	5
2. DRUŠTVENO ČITANJE KROZ POVIJEST.....	7
3. SUVREMENI TRENDVI DRUŠTVENOG ČITANJA	9
3.1. DIGITALNE MARGINE	10
3.2. DRUŠTVENE MREŽE ZA LJUBITELJE KNJIGA	12
3.2.1. PRIMJERI DRUŠTVENIH MREŽA ZA LJUBITELJE KNJIGA	13
3.3 VIRTUALNI ČITATELJSKI KLUBOVI.....	16
4. ZAKLJUČAK	19
LITERATURA.....	20

SAŽETAK

Rad se bavi temom društvenoga čitanja u kontekstu mrežnog okruženja. Društvenom čitanju pripada sve što je u najopširnijem smislu povezano s razmjenom mišljenja i činjenica o pročitanim knjigama među čitateljima. Društveno čitanje u digitalnom dobu posebna je komunikacijska praksa koja je nastala kao rezultat tehnološkog razvoja. U radu će se najprije prikazati povijest društvenog čitanja, a zatim suvremeni trendovi istog kroz primjere tzv. digitalnih margina, društvenih mreža za ljubitelje knjiga te virtualnih čitateljskih klubova. Digitalne margine pojavljuju se kao mogućnost e-čitača, a omogućuju korisnicima pisanje bilješki i napomena u margine e-knjiga. Društvene mreže za ljubitelje knjiga gdje korisnici imaju prilike ostavljati kritike i komentare na pročitana djela te pogledati preporuke za nove naslove koje bi željeli pročitati danas imaju višemilijunsko članstvo. Najpoznatije strane društvene mreže za ljubitelje knjiga i čitanja su *Goodreads*, *LibraryThing* i *Litsy*, a među hrvatskim izdvaja se portal *Najbolje knjige*. Uz društvene mreže, nastaju i čitateljski klubovi na mreži čiji članovi mogu razmjenjivati dojmove o određenoj knjizi koju su čitali u isto vrijeme. U radu će biti prikazani neki od suvremenih aktivnih virtualnih čitateljskih klubova, kao što su *Between Two Books*, *The History Book Club*, *Our Shared Shelf*, *Urban Fantasy*, *Fantasy and Paranormal Romance* i dr.

Ključne riječi: društveno čitanje, mrežno okruženje, e-knjige, digitalne margine, društvene mreže za ljubitelje knjiga, čitateljski klubovi na mreži

1. UVOD

„Društveno čitanje“, kao koncept, bazirano je na potrebi čitatelja da podijele pročitane knjige i svoja promišljanja o njima s drugim korisnicima te da primaju povratne informacije o svojim mislima.¹ Društvenom čitanju pripada sve što je u najopširnijem smislu povezano s razmjenom mišljenja i činjenica o pročitanim knjigama među čitateljima.² Tehnologija nudi veliku mogućnost razvoja društvenog čitanja i ona je prirodno mjesto kultivacije ove aktivnosti. Društveno čitanje ima nekoliko ključnih obilježja, a prvo od njih je da je to javna aktivnost, odnosno interakcija dviju ili više osoba i teksta koja može biti osobna ili digitalna. Zatim, ono proširuje iskustvo čitatelja te ga potiče da stvara veze i zaključke te sažima misli i postavlja pitanja u razgovoru s drugima. Društveno je čitanje pokretač razgovora između novih poznanika i put izgradnje zajednice koja dijeli interese na mreži i izvan nje. Čitatelji izražavaju svoje stajalište o knjizi koju čitaju ili su je pročitali, i ostavljaju trajni dojam o njoj objavljivanjem recenzija ili pisanjem bilješki na rubovima teksta u knjizi koja se nakon čitanja posuđuje nekome drugom. Društveno čitanje, za razliku od samostalnog, također vodi zajedničkom pisanju i zajedničkom uobličavanju misli što potiče bolju formiranost ideja i objašnjenja o pročitanim djelima. Naposljetku, društveno čitanje omogućava „putovanje kroz stvarne i izmišljene svjetove“ u društvu s drugim čitateljima. Ukratko, društveno čitanje je način povezivanja s drugima i istraživanje misli i ideja koje su možda prolazile neprimjetno u osamljenom čitanju teksta.³

Bitno je istaknuti da je sadržaj koji su korisnici dodali kao reakciju na pročitano djelo također ključan aspekt društvenog čitanja. Čitatelji moraju biti spremni izraziti svoje aspekte i ostaviti trajni dojam o radu. Oni to čine objavljivanjem komentara na nekoj platformi ili ostavljanjem bilježaka na marginama teksta, a zatim ostavljanjem knjige prijatelju na čitanje. Zapravo, društveno čitanje je način povezivanja s drugima te istraživanje misli i ideja koje su vjerojatno prolazile neprimjetno u osamljenom čitanju teksta.⁴

Društveno čitanje u digitalnom dobu posebna je komunikacijska praksa koja je nastala kao rezultat tehnološkog razvoja, a posebice razvoja elektroničkog izdavaštva.⁵ Sudjelovanje

¹ Usp. Mennella, Allison. What is “Social Reading” and why should Libraries care? – A TTW Guest Post by Allison Mennella, 14. lipnja 2011. URL: <http://tametheweb.com/2011/06/14/what-is-social-reading-and-why-should-libraries-care-a-ttw-guest-post-by-allison-mennella/> (2018-07-29)

² Usp. Herbold, Astrid. Trend društvenog čitanja: umreženi čitatelj, siječanj 2014. URL: <https://www.goethe.de/ins/ba/bs/kul/mag/20366338.html> (2018-07-08)

³ Usp. Mennella, Allison. Nav. dj.

⁴ Usp. Isto.

⁵ Usp. Gordon-Garcia, Jose-Antonio...[et al.]. Social Reading: Platforms, Applications, Clouds and Tags. New Delhi: Chandos Publishing, 2013. Str. 143.

čitatelja u procesu proizvodnje teksta u obliku napomena, podcrtavanja, recenzija, ocjena i tako dalje, daje čitavu novu dimenziju činu čitanja kada se dijele s istomišljenicima. Zahvaljujući internetu dostupni su posebno kreirani programi i platforme koji su stvoreni radi lakše razmjene informacija i mišljenja među čitateljima te tako zajedničko čitanje postaje globalno. Navedene platforme dodatno obogaćuju iskustvo čitanja knjiga i proširuju obzor čitatelja nadograđujući na taj način ulogu tradicionalnih klubova za čitanje.⁶

⁶ Usp. Gordon-Garcia, Jose-Antonio...[et al.]. Nav. dj.

2. DRUŠTVENO ČITANJE KROZ POVIJEST

Kroz povijest, čitanje je bilo i društvena i privatna aktivnost. Uz početke pisane riječi veže se čitanje naglas. Budući da vještina pismenosti i čitanja bila rezervirana samo za privilegirane slojeve društva, bilo je potrebno da oni koji znaju čitati „daju glas“ pisanom tekstu. Ovo je čitanje bilo namijenjeno zainteresiranim slušateljima, ali i samim čitateljima.⁷ Čitanje naglas odvijalo se u palačama, a ponekad i u skromnim kućicama, a motivacije za čitanje bile su naučiti nešto i zabaviti se s obitelji i prijateljima.⁸ Na javnim mjestima u staroj Grčkoj i Rimu autori su sami čitali svoja djela ili su angažirali profesionalne recitatore. Reakcija publike bila je ključna za budućnost knjige. U prošlosti se koristila *scripta continua*, način pisanja bez razmaka ili drugih interpunkcijskih znakova i takav se tekst čitao naglas. Standardizacija pisanja, pristupa knjigama i razvoj tehnologije stvorila je uvjete potrebne za čitanje koje se prakticira privatno. Od vremena kada su se knjige čitale javno naglas postojala je i diskusija o pročitanim, međutim, ta se komunikacija u prošlosti primarno odvijala unutar privatnih krugova, ili na javnim mjestima povodom književnih događaja.

Čitanje naglas bilo je dio svakodnevnog života do desetog stoljeća kada se, nakon mnogo stoljeća standardizacije pisane riječi, knjiga konačno prilagodila tihom čitaču.⁹ Namjerno ili nenamjerno, čitanje naglas s još nekom osobom u istoj prostoriji predstavljalo je zajedničko čitanje. Međutim, čitajući u sebi, čitatelju je omogućen neograničen odnos s riječima i samom knjigom.¹⁰ Doživljaj knjige koja se čita naglas može biti ponešto drugačiji. Iako je ono ovisilo o čitateljevoj vještini izvođenja, ipak je manje naglašavalo čitatelja nego tekst.¹¹ Za vrijeme čitanja, čitatelj dobiva i povjerljivu okolinu za reagiranje na pročitano koja uobičajeno trebaju biti nečujna.¹² Budući da taj čin nije privatn, izbor literature za čitanje mora biti društveno prihvatljiv i publici i čitatelju. Članovi nekih obitelji privatno su čitali jedni drugima i svakodnevno raspravljali o prikladnosti svakoga odlomka. Dopuštanje drugima da umjesto nekoga izgovara riječi na stranici manje je osobno iskustvo nego kada ta osoba drži knjigu i slijedi tekst svojim očima. Isto tako, time se uklanja sposobnost uspostave određenog tona, ritma i intonacije koja je jedinstvena za svakog pojedinca.¹³ Doba Gutenberga promijenilo je

⁷ Usp. Despot, Ivona; Ljevak Lebeda, Ivana; Tomašević, Nives. Social reading - the reader on digital margins // Libellarium: journal for the research of writing, books, and cultural heritage institutions, 9 (2016), str. 186.
URL: <https://hrcak.srce.hr/175574> (2018-07-09)

⁸ Usp. Manguel, Alberto. Povijest čitanja. Zagreb: Prometej, 2001. Str. 2.

⁹ Usp. Despot, Ivona; Ljevak Lebeda, Ivana; Tomašević, Nives. Nav. dj. Str. 187.

¹⁰ Usp. Manguel, Alberto. Nav. dj. Str. 2.

¹¹ Usp. Isto. Str. 128.

¹² Usp. Isto. Str. 133.

¹³ Usp. Isto. Str. 134.

čitanje čineći knjige široko dostupnim, ali također je učvrstilo praksu tihog i samotnog čitanja. Slično tome, rijetko se bilježe i druge prakse društvenog čitanja, na primjer kultura bilježenja na marginama u knjigama koje su se dijelile s drugima. Korištenje ove prakse se također smanjilo u Gutenbergovoj eri.¹⁴

Čitateljska potreba za interakcijom najbolje se izražava kroz marginalije, a o čemu je pisao H. J. Jackson u knjizi *Marginalia*. Potreba za podcrtavanjem, zapisivanjem komentara i popunjavanjem teksta nije svojstvena svim čitateljima. Čitatelji koji pišu na rubovima knjiga nazivaju se *anotatori*. Čitatelj tako preuzima ulogu pisca i ostavlja svoje tragove u knjizi. Komunikacija između čitatelja i teksta nužno uključuje, ne samo dijelove autora i *anotatora*, već i tihu publiku koja će sudjelovati u čitanju, odnosno slušanju teksta.¹⁵ Pisari koji su prepisivali rukopise često su u nove verzije prepisivali i anotacije, odnosno napomene. Time su akumulirali znanje te širili različita stajališta i mišljenja. Tiskarski stoj mijenja ulogu čitatelja kao koautora. Kod promjene medija mijenjaju se i korisnici, odnosno mijenjaju se njihove navike što utječe na stvaranje novih paradigmi.¹⁶

¹⁴ Usp. Heikkila, Harri. Social Reading and eBooks. URL: https://elpub.architecturez.net/system/files/23_HEIKKILA_Elpub2015_Paper_45.pdf (2018-07-30)

¹⁵ Usp. Despot, Ivona; Ljevak Lebeda, Ivana; Tomašević, Nives. Nav. dj. Str. 187.

¹⁶ Usp. Heikkila, Harri. Nav. dj.

3. SUVREMENI TRENDovi DRUŠTVENOG ČITANJA

Čitanje u suvremeno doba nije više usamljeni hobi jer internet omogućuje gotovo neograničene mogućnosti rasprave o pročitanim knjigama, objavljivanja vlastitih komentara, preporuka i recenzija i slično. Čitanje je stoljećima bilo tiha i samostalna aktivnost, a iskazivanje oduševljenja pročitanim i preporuke za čitanje iskazivale su se usmenim putem u manjem krugu bliskih osoba. U taj proces nitko nije imao uvid niti je itko mogao njime upravljati. U modernom dobu to se mijenja jer sada mnogobrojni korisnici interneta mogu vidjeti komentare, kritike i osvrte na pročitane knjige nepoznatih osoba te popise najčitanijih naslova.¹⁷ Primjeri suvremenih trendova društvenog čitanja su takozvane digitalne margine, odnosno mogućnosti komentiranja čitanog teksta koje pružaju e-knjige i e-čitači, društvene mreže za ljubitelje knjiga i virtualni čitateljski klubovi.¹⁸

Digitalne su margine najnovija forma društvenog čitanja. One omogućuju korisnicima pisanje bilješki i napomena unutar tekstova u e-čitačima. E-knjige su vizualni, audio, interaktivni, iznimno društveni i relativno novi fenomen, a imaju mogućnost povezati čitatelje s drugima i omogućiti dublje, suradničke interpretacije teksta. Kako bi e-čitač u potpunosti povećao potencijal e-knjige i promicao koncept društvenog čitanja, sam e-čitač mora biti tehnološki razvijen na način da to omogućuje.¹⁹

Društvene mreže za ljubitelje knjiga kreirane su za katalogizaciju, pohranu, raspravu, preporuku, pregled i pretraživanje knjiga koje svatko s bilo kojeg mjesta trenutno čita, pročitao je ili želi čitati. Korisnici mogu objavljivati promjene, komentirati druge recenzije, pokazati zadovoljstvo i nezadovoljstvo knjigom putem sustava ocjenjivanja ili kreirati razgovore unutar samih knjiga na tim društvenim mrežama kreiranim isključivo za knjige.²⁰ Portali poput *Lovelybooks* ili *Goodreads* primjer su društvenih mreža za ljubitelje knjiga. Na navedenim portalima korisnici mogu ocijeniti knjigu i napisati osvrt na nju. Osnivač i upravitelj platforme za preporučivanje knjiga *Goodreads* 2013. godine izjavio je da će društveno čitanje biti jedan od najvećih pokretača nakladničke i izdavačke djelatnosti.²¹ U odnosu na tradicionalne čitateljske klubove, virtualni nude nekoliko prednosti, a jedna od njih je izbor čitateljskih klubova dostupnih na mreži, mnogi su posvećeni određenom interesu, autoru, žanru ili seriji romana. Također, oni su praktičniji jer se sudjelovanje može održavati u bilo koje doba dana.²²

¹⁷ Usp. Herbold, Astrid. Nav. dj.

¹⁸ Usp. Mennella, Allison. Nav. dj.

¹⁹ Usp. Isto.

²⁰ Usp. Isto.

²¹ Usp. Herbold, Astrid. Nav. dj.

²² Usp. Mennella, Allison. Nav. dj.

Društveno čitanje u digitalnom dobu možemo promatrati iz nekoliko uglova. Sa stajališta nakladnika i izdavača društveno je čitanje važna forma marketinga jer ništa nije učinkovitija reklama od stvarnog oduševljenja i iskrenog osvrta čitatelja. Sa stajališta čitatelja društveno čitanje je nova forma percepcije i poimanja knjige jer se sada već za vrijeme čitanja mogu uključiti i druge osobe. Oko sadržaja čitanih djela razvijaju se debate, ali i analitički osvrti na pročitani sadržaj. Tako nastaju i nova poznanstva jer osobe sličnog ukusa, koje se do sada nisu osobno upoznale, započinju razgovor te raspravljaju o likovima i nastavcima raznih djela. Isto tako, u algoritam se generiraju preporuke za čitanje u posebnu kategoriju.²³ U nastavku rada detaljnije će se razraditi digitalne margine; društvene mreže za ljubitelje knjiga uz opisane primjere kao što su *LibraryThing*, *Goodreads*, *Najbolje knjige*, *Shelfari*, *Litsy*, *BookLikes* i *Wattpad*; te virtualni čitateljski klubovi kao što su *The Rumpus Book Club*, *Reese's Book Club*, *Between Two Books*, *The History Book Club*, *Our Shared Shelf*, *Urban Fantasy*, *Fantasy and Paranormal Romance*, *Sword & Laser* i *Čitateljski klub Knjižnice I. B. Mažuranić*. To su najreprezentativniji primjeri društvenog čitanja u digitalnom dobu.

3.1. DIGITALNE MARGINE

Digitalne margine podrazumijevaju tehnološka rješenja koja omogućuju unošenje vlastitih komentara, multimedije, pa čak i preoblikovanja teksta u e-knjigama. Marginalije, baš kao i čitanje, mogu biti dio privatne domene, ali neki *anotatori* i čitatelji žele premjestiti komunikaciju u javnu domenu i staviti svoje komentare na raspolaganje javnosti. Digitalne margine im to omogućuju.²⁴

Elektronički čitači iliti e-čitači su uređaji koji imaju precizno utvrđen informatički sistem po kojemu se izvori e-knjiga smještaju u jednu vrstu prenosive elektroničke knjižnice.²⁵ Čitanjem knjige na e-čitaču, društvenim službama za čitanje šalju se podaci o čitanju te se tako bilježe oznake pomoću kojih korisnik može pretraživati željene podatke i na koje se uvijek može vratiti. Također postoji mogućnost povezivanja e-čitača s društvenim mrežama za čitatelje gdje s vremenom usluga stvara virtualnu policu za pročitane knjige.²⁶

²³ Usp. Herbold, Astrid. Nav. dj.

²⁴ Usp. Despot, Ivona; Ljevak Lebeda, Ivana; Tomašević, Nives. Nav. dj. Str. 187.

²⁵ Usp. Vasković, Milica. Naše malo skladište: Smisao čitanja u doba interneta, 23. rujan 2017. URL: <https://www.nasemalosladište.com/smisao-citanja-u-doba-interneta/> (2018-07-08)

²⁶ Usp. What is social reading?, srpanj 2018. URL: <http://booktwo.org/openbookmarks/social-reading/> (2018-07-30)

Prije desetak godina mnogi su se promatrači pitali kada će se funkcije društvenog umrežavanja ugraditi u digitalne čitače, što će čitanje pretvoriti u neku vrstu timske „sporta“.²⁷ Digitalno okruženje donosi i neke nove značajke čitanja koje nisu bile dostupne u nakladničkoj djelatnosti ranije, kao što su interaktivnost, neposrednost u pristupu informacijama i konvergenciju teksta, slika, zvuka i videozapisa. Godine 2013. na sajmu knjige u Frankfurtu, autor i osnivač *Sobooks* Sascha Lobo predstavio je svoju platformu gdje su se mogle kupiti e-knjige u koje se može unositi komentare. Komentari su se mogli ostavljati izravno na marginama stranica, što podsjeća na posuđene knjige iz knjižnica u koje je netko pisao bilješke. Lobo je kreiranje navedene platforme objasnio idejom da se rasprava o knjizi „unese“ u nju samu. Za to su posebno prigodne popularno-znanstvene knjige o kojima se kontroverzno raspravlja te tako čitatelji mogu napisati svoja mišljenja, iznijeti protuargumente, nadopuniti činjenice, otkriti poneke netočnosti autora i tako dalje.²⁸ Iako je nakon više od četiri godine, platforma *Sobooks* prestala s radom, ideja o digitalnim marginama i dalje je na životu.²⁹

Uključivanje društvenih tehnologija u e-knjige omogućilo je čitateljima stvaranje digitalnih anotacija, odnosno napomena i bilješki u knjigama. Isto tako, to je omogućilo komunikaciju između čitatelja na različitim lokacijama u stvarnom vremenu, kao i komunikaciju između čitatelja i autora ili izdavača. Na taj su način digitalne margine postale važan dio za sve sudionike lanca knjiga.³⁰ Nicholas Carr je prije desetak godina govorio o budućnosti čitanja na mreži, odnosno o čavrljanju i dodavanju virtualnih bilješki za vrijeme pregledavanja elektroničkog teksta. Također, neki su predviđeli pretplaćivanje na servise koji automatski ažuriraju korisnike e-knjige komentarima i izmjenama koje su unijeli čitatelji. Ben Vershbow iz Instituta za budućnost knjige tada je tvrdio kako će knjige u sebi imati mogućnost rasprave kroz čavrljanje uživo ili asinkrone razmjene poruka komentarima i društvenim anotacijama. Isto tako je predvidio da će se moći vidjeti tko sve u tom trenutku čita istu knjigu i tako s njima stupiti u dijalog o tom djelu. Znanstveni pisac Kevin Kelly iznio je pretpostavku da će postojati mogućnost održavanja zajedničke zabave na internetu posvećene razmjeni citata te od tih dijelova citata zajedno složiti novo djelo. Odnosno, on smatra kako se digitalizirane knjige mogu rastaviti na sastavne stranice ili pak isječke stranice, a zatim se sastaviti u preuređene knjige koje će se potom objavljivati i razmjenjivati kao javno dobro.

²⁷ Usp. Manguel, Alberto. Nav. dj. Str. 146.

²⁸ Usp. Herbold, Astrid. Nav. dj.

²⁹ Usp. Holland, Martin. Social Reading: Social-Media-Experiment Sobooks eingestellt, 5. lipnja 2018. URL: <https://www.heise.de/newsticker/meldung/Social-Reading-Social-Media-Experiment-Sobooks-eingestellt-4068438.html> (2018-07-30)

³⁰ Usp. Despot, Ivona; Ljevak Lebeda, Ivana; Tomašević, Nives. Nav. dj. Str. 185-186.

Većina toga točno je predviđena, a namjera interneta da svi mediji postanu društveni ima dugoročne posljedice na stil čitanja i pisanja te i na sam jezik.³¹

Tradicija čitanja kao društvene aktivnosti u digitalnom okruženju nastavlja se pojavljivanjem društvenih mreža, knjižnih blogova i foruma, društvenih platformi za čitanje i mrežnih stranica na kojima čitatelji mogu postavljati komentare i preporučivati knjige za druge čitatelje.³²

3.2. DRUŠTVENE MREŽE ZA LJUBITELJE KNJIGA

Od sredine prošlog desetljeća nastalo je mnoštvo društvenih mreža za ljubitelje knjiga, a svaka od njih kreirana je za određenu vrstu publike. Dvije vjerojatno najpoznatije stranice za ljubitelje čitanja su *Goodreads* i *Shelfari* koje broje najviše redovnih posjetitelja, a obje su u vlasništvu *Amazona*. *Shelfari* vidljivo razmjenjuje informacije s *Amazonom* od samih početaka, dok je *Goodreads* dugo bila nezavisna mreža za čitanje i mogla se razviti bez cilja prodaje knjiga, ali ju je *Amazon* preuzeo 2013. godine. Budući da su obje mreže u vlasništvu iste tvrtke, one imaju isti korporativni cilj.³³

Usluge društvenog umrežavanja omogućavaju stvaranje profila, vlastite mreže prijatelja te upoznavanje novih ljudi sa sličnim interesima.³⁴ Društvene mreže za ljubitelje knjiga su *web* zajednice usmjerene na knjige i čitanje istih.³⁵ Pojavom raznih mrežnih stranica i servisa koji pružaju sažetke poznatih literarnih djela, mnogi su smatrali kako čitanje, osobito za mlađu populaciju, gotovo izumire. Međutim, pojavom i razvojem društvenih mreža gotovo da nema hobija koji nije društveno umrežen. Time se ponovno bude trendovi čitanja, ali u mrežnim zajednicama.³⁶ Neke od poznatijih društvenih mreža za ljubitelje knjiga o kojima će se detaljnije govoriti u nastavku rada jesu: *LibraryThing*, *Goodreads*, *Najbolje knjige*, *Litsy*, *BookLikes* te *Wattpad*.

³¹ Usp. Carr, Nicholas. *Plitko: Što Internet čini našem mozgu*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2011. Str. 146-147.

³² Usp. Despot, Ivona; Ljevak Lebeda, Ivana; Tomašević, Nives. *Nav. dj.* Str. 186.

³³ Usp. Hoog, Kirsten de. *The virtual bookshelf: how online reading networks are reinventing social reading*, 2014. URL: https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/30171/MA-thesis_deHoog_TheVirtualBookshelf.pdf?sequence=1 (2018-07-27)

³⁴ Usp. Stropnik, Alka. *Knjižnica za nove generacije: virtualni sadržaji i usluge za mlade*. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2013. Str. 81.

³⁵ Usp. Hoog, Kirsten de. *Nav. dj.*

³⁶ Usp. Društvene mreže za knjigoljupce su 'in', 30. svibnja 2016. URL: <http://planb.hr/drustvene-mreze-za-knjigoljupce-su-in/> (2018-07-08)

3.2.1. PRIMJERI DRUŠTVENIH MREŽA ZA LJUBITELJE KNJIGA

Društvena mreža *LibraryThing* služi za spremanje i dijeljenje osobnih knjižnica i popisa knjiga. Ovu društvenu mrežu osnovao je Tim Spalding 2005. godine. *LibraryThing* je imao više od sedamdeset i tri tisuće registriranih korisnika, a na raspolaganju više od milijun knjiga za samo godinu dana. Preko dva milijuna korisnika broji se na stranici u prvih deset godina postojanja sa sto milijuna cjelovitih knjiga.³⁷

Već spomenuta *Amazonova* mrežna stranica *Goodreads*³⁸, koju posjeduje od 2013. godine³⁹, najpopularnija je u ovoj vrsti društvenih mreža. Razlog tome je odlično organiziran interaktivni dio s drugim korisnicima. Korisnici svaku knjigu mogu ocijeniti, izravno ju preporučiti drugim korisnicima i tako dalje.⁴⁰ Osnivači *Goodreads*a, Otis i Elizabeth Chandler, broje deset milijuna korisnika na svojoj društvenoj mreži. Stranica je u nešto više od četiri godine dosegla pet milijuna korisnika te se u samo petnaest mjeseci ta brojka udvostručila, a članstvo je i dalje besplatno. U siječnju 2007. godine bila je spremna za korištenje, ali nije bila prva stranica koja je omogućavala korisnicima da katalogiziraju svoje biblioteke na mreži već je to bio spomenuti *LibraryThing*. No stranica *Goodreads* donijela je nešto novo – omogućila je osnivanje čitateljskih klubova na mreži i *chatove*, a vrlo brzo postala je vodeća stranica na kojoj se virtualno raspravlja o knjigama. Ona opstaje od reklamiranja knjiga i prema podacima iz 2012. godine broji oko trideset zaposlenika, a svake sekunde dodaju šest novih naslova na stranicu. Katalog je tada bilježio enormnih tristo i šezdeset milijuna knjiga. Otis Chandler je *Goodreads* bazirao na ideji da je mišljenje običnih ljudi, osobito prijatelja, važno kad se traže preporuke za čitanje novih djela. Također i dokazuju da osobna preporuka ima mnogo veći značaj od onih algoritamskih koje, na primjer, izračunava *Amazon*, a to se temelji na prijašnjim kupnjama na njihovoj stranici. *Goodreads* otvaranjem profila omogućuje korisnicima dodavanje knjige koju trenutno čitaju, onih koje su pročitali te onih koje imaju želju pročitati. Uspjeh ove stranice dokazuje kako tvrdnje da ljudi danas manje čitaju ili kako internet smanjuje želju za čitanjem nisu istinite. Zahvaljujući njoj čitanje se pretvorilo u sve popularniju društvenu aktivnost. Isto tako, na mnogim *Facebook* profilima mogu se vidjeti pohranjene virtualne knjižnice na *Goodreadsu*. Korisnici na *Goodreadsu* mogu i recenzirati i ocjenjivati knjige, kao

³⁷ Usp. Zeitgeist Overview. URL: <http://www.librarything.com/zeitgeist> (2018-07-08)

³⁸ Usp. Društvene mreže za knjigoljupce su 'in', 30. svibnja 2016. URL: <http://planb.hr/drustvene-mreze-za-knjigoljupce-su-in/> (2018-07-08)

³⁹ Usp. Deahl, Rachel; Milliot, Jim. Amazon Buys Goodreads, 28. ožujka 2013. URL: <https://www.publishersweekly.com/pw/by-topic/digital/retailing/article/56575-amazon-buys-goodreads.html> (2018-07-20)

⁴⁰ Usp. Društvene mreže za knjigoljupce su 'in', 30. svibnja 2016. URL: <http://planb.hr/drustvene-mreze-za-knjigoljupce-su-in/> (2018-07-08)

i na hrvatskoj stranici *Najbolje knjige*. U *Goodreadsu* su odlučili iskoristiti bazu svojih korisnika te im e-mailom nude knjige na prodaju⁴¹, a tvrde da im je glavna misija pomoći korisnicima u pronalasku i dijeljenju knjiga koje vole.⁴² Još neke od pozitivnih strana su te što *Goodreads* koristi mnogo autora pa brojni korisnici imaju mogućnost interakcije s omiljenim autorima, zatim postoji veliki broj grupa za rasprave, usto posjeduju i mobilnu aplikaciju te je sigurno da se neće ugasiti u skorijoj budućnosti jer ju je *Amazon* kvalitetnim i konstantnim radom na njoj i s brojnim mogućnostima učinio platformom prvog izbora mnogih. Ova društvena mreža ima i svoje negativne strane, a neki korisnici navode kako su najveće od njih te što ju posjeduje *Amazon* jer mnogi od njih smatraju da prikuplja previše osobnih podataka te je loš za posao knjižarama, manjim trgovinama i slično, a također je teže održavati bliske veze s nekim osobama za razliku od nekih drugih društvenih mreža za ljubitelje čitanja.⁴³

Najpopularniji hrvatski portal za ljubitelje knjiga naziva se *Najbolje knjige*. On iznosi novosti o piscima, knjigama i izdavačima, objavljuje recenzije i liste najboljih knjiga, omogućava korisnicima ocjenjivanje naslova, pisanje preporuka i razgovaranje o djelima. Portal je pokrenula novinarka i spisateljica Tanja Tolić u travnju 2010. godine. Katalog knjiga je izvrstan alat koji pomaže korisnicima pratiti novoobjavljene naslove u Hrvatskoj, a paralelno proširuje katalog i s ranije objavljenim naslovima. Portal sadrži rubriku posvećenu piscima s biografijama autora. Oni omogućuju domaćim autorima objavljivanje vlastitih pjesama i kratkih priča, a uz Tanju Tolić, recenzije pišu korisnici, odnosno strastveni čitatelji i veliki ljubitelji knjiga. Govori se da bi portal *Najbolje knjige* mogao postati hrvatski *Goodreads*, a neki smatraju da je to već i postao.⁴⁴

Također već navedeni *Amazonov Shelfari* bila je popularna besplatna usluga koja je omogućavala izgradnju virtualne police za pročitane knjige⁴⁵ koja se može slagati prema naslovu, autoru, razdoblju i slično⁴⁶; pridruživanje raspravljačkim grupama⁴⁷ u kojima se razgovara o knjigama ili nekim drugim temama te kreiranje istih; pisanje recenzija i davanje

⁴¹ Usp. Društvena mreža za ljubitelje knjiga, Goodreads, dosegla 10 milijuna korisnika, 16. kolovoz 2012. URL: http://www.najboljeknjige.com/content/vijesti_opsirnije.aspx?NewsID=545 (2018-07-12)

⁴² Usp. Hoog, Kirsten de. Nav. dj.

⁴³ Usp. Barnes, Julian. Amazon Kills Shelfari, 12. siječnja 2016. URL: <https://thereadersroom.org/2016/01/12/amazon-kills-shelfari/> (2018-07-28)

⁴⁴ Usp. Marić, Alis. Osam originalnih knjiških blogova u regiji po mom izboru, 27. veljače 2017. URL: <https://citajknjigu.com/osam-originalnih-knjiskih-blogova-u-regiji-po-mom-izboru/> (2018-07-09)

⁴⁵ Usp. Upravljanje, dijeljenje i otkrivanje knjiga s Shelfari. URL: <https://hr.joecomp.com/manage-share-and-discover-books-with-shelfari> (2018-07-28)

⁴⁶ Usp. Preporuka internetskih portala i društvenih mreža o knjigama. URL: http://www.ss-dugo-selo.skole.hr/knji_nica/kutak_za_knjigoljupce?only_mod_instance=52_1119_0&st3_action=move_doc&st3_id= (2018-07-28)

⁴⁷ Usp. Upravljanje, dijeljenje i otkrivanje knjiga s Shelfari. URL: <https://hr.joecomp.com/manage-share-and-discover-books-with-shelfari> (2018-07-28)

ocjena pročitanim naslovima⁴⁸; pregled naslova koje su pročitali poznanici i otkrivanje popularnih naslova određenih žanrova.⁴⁹ *Shelfari* je bio bolji od *Goodreads* kada je riječ o raspravama jer je omogućavao dublje i aktivnije rasprave ubacivanjem odgovora unutar određene teze u temi rasprave.⁵⁰ Misija im je slična, a navode da žele iskustvo čitanja učiniti boljim povezujući čitatelje u smislenim raspravama o objavljenoj temi. Dok se *Goodreads* fokusira na knjige, *Shelfari* se usredotočuje na čitatelje.⁵¹ U siječnju 2016. godine *Amazon* je odlučio pripojiti *Shelfari* *Goodreadsu*.⁵²

Pomoću društvene mreže *Litsy* korisnici se mogu povezati s ljudima iz svih krajeva svijeta koji s njima dijele strast prema čitanju, odnosno knjigama. Osnivači Todd Lawton i Jeff LeBlanc iznose kako je *Litsy* slična *Goodreadsu* i *Instagramu* za knjige, točnije „*Goodreads* susreće *Instagram*“. Na njoj se mogu objavljivati fotografije posuđenih ili kupljenih knjiga, u samo tristo znakova komentirati djela, objaviti citate, pratiti autore i stručnjake koji pišu temeljite recenzije te pogledati što čitaju osobe za koje se smatra da imaju sličan ukus, a isto tako i što oni misle o pročitanoj. Upisujući ime autora ili knjige može se doći do rasprava i komentara o željenim knjigama.⁵³ Isto tako, Lawton i LeBlanc govore kako komunikacija među ljubiteljima knjiga ide puno dalje i šire od toga da osoba koja je zainteresirana za određeni naslov odluku o čitanju donese na temelju pročitanih osvrta. Masovna zainteresiranost za ovu društvenu mrežu je opravdana jer ona nudi sve na jednom mjestu.⁵⁴

BookLikes je također usmjeren na arhiviranje pročitanih knjiga, ali isto tako i na pisanje recenzija i pisanih osvrta. Time podsjeća na blog platforme poput *Tumblr* ili *Bloggery*. Prijavljeni korisnici mogu pretraživati naslove književnih djela širom svijeta. Ujedno, recenzije se mogu lako dijeliti s drugima.⁵⁵

Društvena mreža koja omogućuje čitanje više od sto tisuća besplatnih knjiga je *Wattpad*. Ona također nudi i ocjenjivanje i komentiranje autora te vrlo jednostavan pronalazak kvalitetnih

⁴⁸ Usp. Preporuka internetskih portala i društvenih mreža o knjigama. URL: http://www.ss-dugo-selo.skole.hr/knjiznica/kutak_za_knjigoljupce?only_mod_instance=52_1119_0&st3_action=move_doc&st3_id= (2018-07-28)

⁴⁹ Usp. Upravljanje, dijeljenje i otkrivanje knjiga s Shelfari. URL: <https://hr.joecomp.com/manage-share-and-discover-books-with-shelfari> (2018-07-28)

⁵⁰ Usp. Barnes, Julian. Nav. dj.

⁵¹ Usp. Hoog, Kirsten de. Nav. dj.

⁵² Usp. Barnes, Julian. Nav. dj.

⁵³ Usp. Plevnik Hajduk, Dina. Aplikacija Litsy: poput Instagrama za obožavatelje knjiga, 30. lipanj 2017. URL: <https://100posto.hr/bubble/poput-instagrama-za-obo-zavatelje-knjiga> (2018-07-08)

⁵⁴ Usp. Što je Litsy? Upoznajte novu društvenu mrežu za ljubitelje knjiga!, 24. rujan 2016. URL: <http://www.bibliovca.com/2016/09/24/sto-je-litsy-upoznajte-novu-drustvenu-mrezu-za-ljubitelje-knjiga/> (2018-07-11)

⁵⁵ Usp. Društvene mreže za knjigoljupce su 'in', 30. svibnja 2016. URL: <http://planb.hr/drustvene-mreze-za-knjigoljupce-su-in/> (2018-07-08)

djela. *Wattpad* navodi da otprilike četrdeset i pet milijuna korisnika u dobi između trinaest i trideset i četiri godine provede petnaest milijardi minuta na društvenim mrežama za čitanje i pisanje. Godine 2015. *Wattpad* je mjesečno posjetilo više od četiri i pol milijuna korisnika, a oni su svakodnevno dijelili više od tristo tisuća članaka, komentara i slično.⁵⁶

3.3 VIRTUALNI ČITATELJSKI KLUBOVI

Jednostavna definicija čitateljskog kluba bila bi „skupina ljudi koja se sastaje kako bi razgovarala o pročitanoj knjizi“, ali kroatistica Ivana Bašić proširuje njezin značaj izražavajući cilj i smisao tih klubova: povećati čitateljske navike, poticati na čitanje zahtjevnije literature, osjećati se društveno korisnim, razumjeti knjige, izraziti mišljenje, raspraviti o pročitanoj te se istovremeno i zabaviti.⁵⁷ Čitateljski klub i čitateljska grupa mogu se koristiti kao pojmovi istog značenja, ali klub najčešće broji više članova nego grupa.⁵⁸ Čitajući dobru knjigu, čitatelji često poželeva s nekim razgovarati o njoj, ali najčešći problem je u tome što im bliske osobe ne čitaju istu knjigu ili ne čitaju uopće, ne nalaze se u određenom trenutku u blizini, nemaju mogućnost ili želju razgovarati o pročitanoj. Tu se kao rješenje pojavljuju virtualni čitateljski klubovi, odnosno čitateljski klubovi na mreži čiji je nastanak omogućila informacijsko-komunikacijska tehnologija. Oni su odličan spoj čitanja, razgovora o pročitanoj i druženja s drugim čitateljima. Još jedna velika prednost virtualnih čitateljskih klubova je u tome što se čitatelj može nalaziti bilo gdje kako bi se pridružio nekom klubu čitatelja.⁵⁹ Spomenuta Ivana Bašić kao razloge za osnivanje čitateljskih klubova te njihove prednosti navodi otvorenost i uvažavanje različitih mišljenja i gledišta, opuštenost te iskrenost koji su najvažniji za posebnu atmosferu koja je potrebna kako bi svi uživali u razgovoru. Svi članovi kluba su pripremljeni na razgovor i usmjereni su jedni na druge, a takva atmosfera djeluje poticajno i opuštajuće.⁶⁰ Ukoliko osoba ne želi fizički prisustvovati u čitateljskim grupama gdje mora dolaziti na određene lokacije, prožimati i razmjenjivati osobne informacije s drugima, ona može biti član virtualnih rasprava iz kojih se u svakom trenutku može isključiti.⁶¹ Iako su rasprave većine

⁵⁶ Usp. Isto.

⁵⁷ Usp. Kovac Vrana, Vedrana. Bašić, Ivana. *O čitateljskim grupama : metodički priručnik s primjerima dobre prakse*. Zagreb : Balans centar za logopedagogiju i biblioterapiju, 2014. // Hrčak 48/49(2014), str. 16.

⁵⁸ Usp. Jirsak, Ivana. Djelatnosti informatora narodnih knjižnica i čitateljske navike korisnika. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu, 2015.

⁵⁹ Usp. Ahlin, Charlotte. 14 Online Book Clubs You Can Join Right Now, 3. veljače 2018. URL: <https://www.bustle.com/p/14-online-book-clubs-you-can-join-right-now-8088085> (2018-07-08)

⁶⁰ Usp. Kovac Vrana, Vedrana. Nav. dj. Str. 16.

⁶¹ Usp. Bašić, Ivana. Čitateljska grupa – mjesto dijaloga sa samim sobom, s drugima i sa svijetom // Hrčak 48/49(2014), str. 4.

klubova vidljive za sve čitatelje, korisnik mora postati član grupe prije nego li se pridruži raspravi. Na taj način, članstvo je neophodno isto kao i u tradicionalnim čitateljskim klubovima, a osoba koja nije član ima mogućnost najprije vidjeti želi li sudjelovati u raspravama. Jedna od razlika između tradicionalnih klubova i onih virtualnih je broj članova. U prosjeku, najaktivniji virtualni čitateljski klubovi imaju od sedamsto do četrnaest tisuća članova, a tradicionalne grupe sedam do deset. Međutim, mali postotak članova virtualnih čitateljskih klubova aktivno i svakodnevno sudjeluje u raspravama. Još jedna razlika je u tome što su kod virtualnih klubova potrebni moderatori samo kako bi pokrenuli klub, ali ih kasnije polako preuzima skupina članova u cjelini. No i to ovisi o moderatoru. Nadalje, mreže se razvijaju prema potrebama korisnika.⁶²

Danas postoji veliki broj čitateljskih klubova na mreži, a izdvojit će se neki najpoznatiji. *The Rumpus Book Club* naplaćuje mjesečnu naknadu, ali za zadovoljstvo korisnika šalje im novu, neobjavljenu knjigu svaki mjesec. Nakon toga, svi korisnici su pozvani na uključivanje u raspravu s autorom, zbog čega ga se naziva čitateljskim klubom iz snova. Glumica Reese Witherspoon svoj čitateljski klub *Reese's Book Club* održava preko društvene mreže *Instagram*. Svaki mjesec objavljuje preporuku knjige s mogućnošću postavljanja pitanja autorima te rasprava na toj društvenoj mreži o svakoj knjizi koju ona odabere. *Between Two Books* je čitateljski klub koji vodi glazbenica Florence Welch, glavni vokal benda *Florence and the Machine*. Ona svakog mjeseca raspravlja o odabiru knjiga s drugim članovima kluba, a ponekad je i domaćin susreta članova čitateljskog kluba uživo. Već spomenuti *Goodreads* također ima vlastiti službeni klub čitatelja knjiga. Tamo se čitaju korisnicima omiljene knjige svaki mjesec, gdje članovi kluba daju glas za knjigu koju žele čitati, a zatim vode zajedničku raspravu o knjizi s najviše glasova na forumima *Goodreads*a. Postoji ogromna zajednica ljubitelja književne povijesti koja se isto tako nalazi na *Goodreadsu* s prikladnim naslovom *The History Book Club*. To je jedan od većih klubova na *Goodreadsu* i odlično mjesto za čitanje i razgovor o omiljenim povijesnim razdobljima. Glumica i aktivistica Emma Watson voditeljica je kluba *Our Shared Shelf*. To je feministički čitateljski klub s preko stotinu tisuća članova. Svakog mjeseca grupa odabire novu knjigu koja se bavi temama rase, spola i pravde te otvara prijateljski, književni dijalog na *Goodreadsu*.⁶³ Prema podacima iz 2012. godine najveći čitateljski klub na ovoj stranici je *Urban Fantasy, Fantasy and Paranormal Romance* u u kojem sudjeluje preko dvanaest tisuća članova, a idući je *Sword & Laser* u kojem se nalazi više od jedanaest tisuća

⁶² Usp. Hoog, Kirsten de. Nav. dj.

⁶³ Usp. Ahlin, Charlotte. Nav. dj.

ljubitelja znanstvene fantastike. Poprilično neočekivano, poezija je peti najpopularniji klub s gotovo osam tisuća članova.⁶⁴ Na hrvatskom govornom području postoji klub pod nazivom *Čitateljski klub Knjižnice I. B. Mažuranić* na *Facebooku*, a danas broji preko tisuću i dvjesto članova koji iskustvo pročitano žele podijeliti s drugim članovima. Moto ovog čitateljskog kluba je "čitanjem se čitanje vraća".⁶⁵

⁶⁴ Usp. Društvena mreža za ljubitelje knjiga, Goodreads, dosegla 10 milijuna korisnika, 16. kolovoz 2012. URL: http://www.najboljeknjige.com/content/vijesti_opsirnije.aspx?NewsID=545 (2018-07-09)

⁶⁵ Usp. Jirsak, Ivana. Nav. dj.

4. ZAKLJUČAK

Čitanje je oduvijek bilo i samostalna i društvena aktivnost. Trend društvenog čitanja mijenjao se kroz stoljeća, a razvoj tehnologije i pojava interneta drastično je promijenila način čitanja, i način razmjene misli o pročitanoj. Suvremeni čitatelji imaju priliku virtualno, odnosno bez fizičkog kontakta, dijeliti svoja iskustva, razmišljanja i osvrte na pročitana djela svakodnevno, a digitalne margine, društvene mreže za ljubitelje knjiga i virtualni čitateljski klubovi im to omogućuju. Ispisivanjem komentara na rubovima teksta čitatelji ostvaruju neku vrstu interakcije s idućim čitateljem toga djela. Korisnici imaju mogućnost unositi komentare na digitalnim marginama koje mogu čitati, mijenjati i nadopunjavati drugi korisnici, a promjene se ažuriraju automatski ukoliko je korisnik pretplaćen na određeni servis. Društvene mreže za ljubitelje knjiga omogućavaju korisnicima da pronađu preporuke za knjige koje žele čitati, imaju uvid u knjige koje su pročitali kao i one koje su pročitali drugi, kreiraju svoju virtualnu policu s knjigama, čitaju recenzije o djelima i slično. Virtualni klubovi za čitatelje omogućavaju interakciju dva ili više korisnika na mreži. Tamo čitatelji mogu komentirati i razmjenjivati dojmove te raspravljati o pročitanoj.

Iako je društveno čitanje u mrežnom okruženju relativno nova pojava, višemilijunsko članstvo na društvenim mrežama za ljubitelje knjiga, te deseci tisuća članova u virtualnim čitateljskim klubovima, neosporno govore u prilog tome da je ono steklo popularnost za koju je izvjesno očekivati da će s vremenom rasti.

LITERATURA

1. Ahlin, Charlotte. 14 Online Book Clubs You Can Join Right Now, 3. veljače 2018. URL: <https://www.bustle.com/p/14-online-book-clubs-you-can-join-right-now-8088085> (2018-07-08)
2. Barnes, Julian. Amazon Kills Shelfari, 12. siječnja 2016. URL: <https://thereadersroom.org/2016/01/12/amazon-kills-shelfari/> (2018-07-28)
3. Bašić, Ivana. Čitateljska grupa – mjesto dijaloga sa samim sobom, s drugima i sa svijetom // Hrčak 48/49(2014), str. 4.
4. Carr, Nicholas. Plitko: Što Internet čini našem mozgu. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2011.
5. Deahl, Rachel; Milliot, Jim. Amazon Buys Goodreads, 28. ožujka 2013. URL: <https://www.publishersweekly.com/pw/by-topic/digital/retailing/article/56575-amazon-buys-goodreads.html> (2018-07-20)
6. Despot, Ivona; Ljevak Lebeda, Ivana; Tomašević, Nives. Social reading - the reader on digital margins // Libellarium: journal for the research of writing, books, and cultural heritage institutions, 9 (2016). URL: <https://hrcak.srce.hr/175574> (2018-07-09)
7. Društvena mreža za ljubitelje knjiga, Goodreads, dosegla 10 milijuna korisnika, 16. kolovoz 2012. URL: http://www.najboljeknjige.com/content/vijesti_opsirnije.aspx?NewsID=545 (2018-07-12)
8. Društvene mreže za knjigoljupce su 'in', 30. svibnja 2016. URL: <http://planb.hr/drustvene-mreze-za-knjigoljupce-su-in/> (2018-07-08)
9. Gordon-Garcia, Jose-Antonio...[et al.]. Social Reading: Platforms, Applications, Clouds and Tags. New Delhi: Chandos Publishing, 2013.
10. Heikkilä, Harri. Social Reading and eBooks. URL: https://elpub.architecture.net/system/files/23_HEIKKILA_Elpub2015_Paper_45.pdf (2018-07-30)
11. Herbold, Astrid. Trend društvenog čitanja: umreženi čitatelj, siječanj 2014. URL: <https://www.goethe.de/ins/ba/bs/kul/mag/20366338.html> (2018-07-08)
12. Holland, Martin. Social Reading: Social-Media-Experiment Sobooks eingestellt, 5. lipnja 2018. URL: <https://www.heise.de/newsticker/meldung/Social-Reading-Social-Media-Experiment-Sobooks-eingestellt-4068438.html> (2018-07-30)
13. Hoog, Kirsten de. The virtual bookshelf: how online reading networks are reinventing social reading, 2014. URL:

https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/30171/MA-thesis_deHoog_TheVirtualBookshelf.pdf?sequence=1 (2018-07-27)

14. Jirsak, Ivana. Djelatnosti informatora narodnih knjižnica i čitateljske navike korisnika. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu, 2015.

15. Kovac Vrana, Vedrana. Bašić, Ivana. *O čitateljskim grupama : metodički priručnik s primjerima dobre prakse*. Zagreb : Balans centar za logopedagogiju i biblioterapiju, 2014. // Hrčak 48/49(2014).

16. Manguel, Alberto. Povijest čitanja. Zagreb: Prometej, 2001.

17. Marić, Alis. Osam originalnih knjiških blogova u regiji po mom izboru, 27. veljače 2017. URL: <https://citajknjigu.com/osam-originalnih-knjiskih-blogova-u-regiji-po-mom-izboru/> (2018-07-09)

18. Mennella, Allison. What is “Social Reading” and why should Libraries care? – A TTW Guest Post by Allison Mennella, 14. lipnja 2011. URL: <http://tametheweb.com/2011/06/14/what-is-social-reading-and-why-should-libraries-care-a-ttw-guest-post-by-allison-mennella/> (2018-07-29)

19. Plevnik Hajduk, Dina. Aplikacija Litsy: poput Instagrama za obožavatelje knjiga, 30. lipanj 2017. URL: <https://100posto.hr/bubble/poput-instagrama-za-obo-zavatelje-knjiga> (2018-07-08)

19. Preporuka internetskih portala i društvenih mreža o knjigama. URL: http://www.ss-dugo-selo.skole.hr/knji_nica/kutak_za_knjigoljupce?only_mod_instance=52_1119_0&st3_action=move_doc&st3_id= (2018-07-28)

20. Stropnik, Alka. Knjižnica za nove generacije: virtualni sadržaji i usluge za mlade. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2013.

21. Što je Litsy? Upoznajte novu društvenu mrežu za ljubitelje knjiga!, 24. rujan 2016. URL: <http://www.bibliovca.com/2016/09/24/sto-je-litsy-upoznajte-novu-drustvenu-mrezu-za-ljubitelje-knjiga/> (2018-07-11)

22. Upravljanje, dijeljenje i otkrivanje knjiga s Shelfari. URL: <https://hr.joecomp.com/manage-share-and-discover-books-with-shelfari> (2018-07-28)

23. Vasković, Milica. Naše malo skladište: Smisao čitanja u doba interneta, 23. rujan 2017. URL: <https://www.nasemaloskladiste.com/smisao-citanja-u-doba-interneta/> (2018-07-08)

24. What is social reading?, srpanj 2018. URL: <http://booktwo.org/openbookmarks/social-reading/> (2018-07-30)

25. Zeitgeist Overview. URL: <http://www.librarything.com/zeitgeist> (2018-07-08)